

Ar prancūziško istorijos vadovėlio tekstą lengva perteikti lietuviškai?

Jonas Sireika

ORRIEUX, Claude, SCHMITT PANTEL, Pauline. *Senovės graikų istorija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016. 500 p.

Iki 2016 m. rudens lietuvių kalba Respublikoje nebuvo išleista jokie antikinės Graikijos istorijos vadovėlio, skirto universitetų studentams ir parašyto Vakaruose. Todėl dviejų prancūzų istorikų darbas *Senovės graikų istorija* yra nemenkas įvykis šiuolaikinėje antikinės Graikijos istoriografijoje lietuvių kalba, kuris, savaime suprantama, turi susilaukti ir atitinkamo dėmesio.

Pirmiausia apie vadovėlio autorius. C. Orrieux (1928–1994) buvo Normandijoje veikiančio Kano universiteto istorijos profesorius, senovės Graikijos specialistas, kuris tyrinėjo judaizmo ir helenizmo santykį bei graikų kariuomenės helenizmo laikais. P. Schmitt Pantel (g. 1947) – Paryžiaus 1 (Panteono Sorbonos) universiteto profesorė emeritė (anksčiau yra dirbusi Pikardijos Žiulio Verno universitete), tyrinėjanti įvairias antikinės Graikijos sritis pradedant moterimis ir baigiant politika. Šiedu antikinės Graikijos žinovai, glaudžiai ir sėkmingai bendradarbiaudami, kaip patys pabrėžė, „<...> vykstant nuolatiniam dialogui“, parašė *Senovės graikų istoriją*, išleistą 1995 m.

Vadovėlis greitai tapo paklausus Prancūzijoje, buvo daug kartų perleistas, pripažintas ir užsienyje. Knyga išversta į italų ir anglų kalbas, išleista pastarosiose ir kai kuriose kitose šalyse. *Senovės graikų istorija* turi visus geram vadovėliui būdingus požymius: parašytas moksliniu stiliumi, atsižvelgiant į tokiai literatūrai keliamus reikalavimus, ir kartu populiariai, istorinė medžiaga išdėstyta chronologiškai, kad ją būtų lengviau suprasti, gausiai iliustruotas žemėlapiams, lentelėms, graikų meno kūrinių nuotraukomis, papildytas graikiškų sąvokų žodynėliu.

Claude Orrieux, Pauline Schmitt Pantel
SENOVĖS GRAIKŲ ISTORIJA

Vadovėlio tekstas, ypač pirmųjų trijų skyrių, kurių autorė yra P. Schmitt Pantel, pasižymi gyva, lengvai suvokiama kalba. Graikų istorijos klausimai aptarti labai įdomiai, problemiška, skatina skaitantįjį mąstyti. Kartais susidaro įspūdis, kad dalis antikinės Graikijos istorijos teksto parašyta tiesiog tobulai (jeigu, žinoma, tobulų istorijos tekstų apskritai būna), ypač tai būdinga 3 skyriui, skirtam klasikinio laikotarpio V a. pr. Kr. apžvalgai. Vadovėlio IV ir V skyrių tekstuose kartais daromas minties šuolis, kuris kai kada gali apsunkinti ten pateiktos istorinės informacijos suvokimą.

Šis vienatomis antikinės Graikijos istorijos leidinys leidžia skaitančiajam susidaryti gana išsamų senovės graikų pasaulio vaizdą, nepaisant to, kad, siekiant aprėpti visą antikinės Graikijos istoriją, daugeliu atvejų stinga šaltinių ir dėl to knygos autoriai turėjo nemažai keblumų.

Rengiant *Senovės graikų istoriją* remtasi beveik išimtinai literatūra prancūzų kalba. Tai galėtų stebinti, bet reikia turėti omenyje, kad, skirtingai negu Lietuvoje, šiuolaikinė antikinės Graikijos istoriografija Prancūzijoje turi daugiau kaip pusantro šimto metų besitęsiančią tradiciją ir daugybę vietinių autorių, tūkstančius mokslinių darbų.

Pasirodžius C. Orrieux ir P. Schmitt Pantel edukologinės paskirties veikalui lietuviškai, kyla pagrįstas klausimas, ar, perteikiant autorių mintis iš originalo, viskas pavyko? Ar Graikijos istorijos faktai, tendencijos, procesai, aprašyti lietuvių kalba, yra lygiai tokie pat kaip ir prancūziškame tekste? Žinia, tokios apimties ir tokio pobūdžio darbo vertimas iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą yra nemenkas iššūkis vertėjams ir redaktoriams. Sėkminga visos komandos (vertėjų, lietuvių kalbos redaktoriaus, mokslinio redaktoriaus) veikla gali būti sėkminga tik jiems glaudžiai bendradarbiaujant.

Kadangi, skaitant prancūzų istorikų darbą lietuviškai, kai kurios teksto vietos užkliuvo, teko pasižiūrėti ir į originalą. Palyginimui naudota leidyklos „Quadrige“ 2016 m. išleista prancūzų istorikų knyga. Pastebėjus istorijos klaidų ir netikslumų, susijusių su vertimu ir galbūt teksto redagavimu, siekiama apie tai informuoti knygos skaitytoją.

Labai apmaudi klaida, patekusi į lietuviško teksto 187, 188 puslapius, yra apie Atėnų gyventojų evakuaciją iš miesto dėl karaliaus Kserkso į žemyninę Graikiją 480 m. pr. Kr. atvestos Persijos kariuomenės grėsmės. Knygoje rašoma: „Pagrindinė gyventojų dalis randa prieglaudą Troidzene. Eginoje ir Salamine liko ir buvo išžudyti vien tik nepalankiamieji, įsitikinę, kad bus saugūs „medžio tvirtovėje“, kuria jie laikė Akropolio įtvirtinimus.“ Tačiau iš tikrųjų dauguma Atėnų gyventojų, kurie nedalyvavo karo veiksmuose dėl savo fizinio nepajėgumo ar amžiaus, buvo evakuoti ne tik į Troidzeną (polis Peloponeso pusiasalio Šiaurės Rytuose), bet ir į Salaminą salą, priklausiusią Atėnų valstybei, ginaimai jos karo laivyno, taip pat į Eginos (Aiginos) saloje buvusį polį. Prancūziškai taip ir parašyta: „L'essentiel de la population a trouvé refuge à Trézène, EGINE, et Salamine <...>“ (p. 188). Persams užgrobus Atėnus, žuvo tik tie, kurie atsisakė palikti miestą ir pasislėpė Akropolyje. Visi atėniečiai, perkelti į Salaminą ir Aiginą, liko gyvi, t. y. buvo priešingai, nei sužinome iš knygos lietuviško teksto.

Senovės graikų istorijos 292 puslapyje skaitome: „Kononas persų flotilės priešakyje pergalingai įplaukia į Pirėją, veždamasis pakankamai pinigų *atstatyti prieš metus nugriautoms Ilgosioms sienoms*“ (išskirta recenzijos autoriaus). Čia kalbama apie Atėnų nauarchą (admirolą) Kononą, kuris, gavęs laivų iš Persijos, kovojo su Sparta ir, nugalėjęs spartiečius, 394 m. pr. Kr. su nemaža pinigų suma grįžo namo. Tie pinigai buvo panaudoti, kaip rašo C. Orrieux „<...> *prieš metus pradėtoms atstatyti Ilgosioms sienoms*“ („<...> la reconstruction des Longs Murs entamée l'année precedente“). Mat Ilgosios sienos saugojo kelią, jungiantį Atėnus su uostu, todėl turėjo strateginę reikšmę. Ilgosios sienos spartiečių reikalavimu buvo nugriautos Peloponeso karo pabaigoje, dar 404 m. pr. Kr. Dėl to, kad padaryta klaida, verčiant prancūzišką frazę „<...> la reconstruction des Longs Murs entamée l'année precedente“ (p. 297), iš esmės pasikeitė istoriko minties prasmė ir atsirado klaidingas istorinis faktas.

Bent kelios istorinės klaidos įsibrovė į lietuvišką tekstą knygos 297 puslapyje. Ten apibūdinta Atėnų politika vadinamojo Sąjungininkų karo (357–356 m. pr. Kr.) metu: „Atėnų pasirinkta puolamoji politika užsimoja daugiau, nei leidžia jų ištekliai: jie negali tuo pačiu metu be sąjungos su Trakija palaikyti susisiekimo su Juodąja jūra, kaip geraisiais laikais reikalauti sugrąžinti Amfipolio atplėštas žemes (Bizantiją, Lesbą ir Chiją – 364-aisiais, Kiziką – 362, Kerkyrą – 361) ir ginti savo pačių teritoriją <...>.“ Vertėja čia nesuprato gana sudėtingos, ne istorikui sunkiai suvokiamos C. Orrieux minties: „La politique offensive adoptée par les Athéniens dépassait leurs moyens: ils ne pouvaient simultanément maintenir leurs communications avec la mer Noire sans l'alliance thrace, revendiquer Amphipolis, réprimer les sécessions comme à la belle époque (Byzance. Lesbos et Chios en 364, Cyzique en 362, Corcyre en 361) et défendre leur propre territoire <...>“ (p. 303). Iš tikrųjų autorius teigė, kad „Atėnų pasirinkta puolamoji politika užsimoja daugiau, nei leidžia jų ištekliai: jie negali tuo pačiu metu be sąjungos su Trakija palaikyti susisiekimo su Juodąja jūra, reikalauti sugrąžinti Amfipolio, kaip gerais senais laikais malšinti atsimetusiųjų (turimi omenyje graikų poliai, Antrosios Atėnų jūrų sąjungos nariai, kurie maištavo prieš Atėnus, – J. S.) (Bizantijo, Lesbo, Chijo – 364, Kiziko – 362, Kerkyros – 361 m. pr. Kr.) ir ginti savo pačių teritoriją <...>.“ Taigi taikus ir strategiškai reikšmingas graikų polis Pietų Trakijoje Amfipolis, 437 m. pr. Kr. įkurtas atėniečių ir buvęs jų sąjungininkas, vėliau užgrobtas Spartos, o pagaliau 357 m. pr. Kr. – Makedonijos, lietuviškame tekste tapo „agresoriumi“. O maištaujantys prieš Atėnus jų sąjungininkai, graikų poliai (Bizantijas, Lesbas, Chijas, Kizikas ir Kerkyra), virto Amfipolio „aukomis“.

182-ajame knygos puslapyje, kur pasakojama apie varinę plokštelę su išraižytu visos tuo metu žinomos Žemės žemėlapiu, minimas Mileto tironas Aristagoras: „Aristagoras vardija jonėnus su sostine Sūzais <...>.“ Vadinasi, graikai jonėnai turėjo sostinę, vadinamą Sūzais. O iš tikrųjų P. Schmitt Pantel originaliame tekste yra žodžiai „jonėnai“ ir žodis „Sūzai“, bet jie tarpusavyje nesusieti, tik nurodyti, kadangi Sūzai tuo metu buvo viena Persijos sostinių, o jonėnai gyveno atskirai savo miestuose-valstybėse, kol jų neužgrobė persai.

Vertėjai nepavyko teisingai perteikti P. Schmitt Pantel paaiškinimo, kodėl persai, kurių jėgos nelygstamai pranoko graikų jėgas, kariaudami su graikais, jiems pralaimėjo. Lietuviškas tekstas atrodo keistai ir sunkiai suprantamas: „Persai, rafinuočiausi barbarų pasaulio atstovai, patyrė pralaimėjimą, nes jie tiesiog nemokėjo gyventi polyje ir lygiai su kitais dalytis valdžia, o toks esąs svarbiausias polio bruožas“ (p. 190). Tačiau prancūzų istorikė parašė ne tą patį, ką vertėja: „Les Perses, représentants les plus raffinés du monde barbare, ont perdu parce qu’il leur manque tout simplement le savoir-vivre en cité et sa caractéristique principale, le partage égalitaire du pouvoir“ (p. 190). P. Schmitt Pantel norėjo pasakyti, kad rafinuočiausi iš barbarų – persai – pralaimėjo graikams todėl, kad jiems trūko gyvenimo mieste ir jo principinės savybės – lygiaviniio valdžios pasidalijimo – suvokimo ir iš to kylančios graikų galios. Būtent tai, kad graikai buvo laisvi, sąmoningi, patriotiškai piliečiai, šeiminkai savo miestuose-valstybėse, teikė jiems dvasinių jėgų ir atsakomybės kovojant su persais. Čia, kaip ir kai kuriose kitose prancūziško teksto vietose, autorės mintis yra sudėtinga, tiesioginis pažodinis vertimas – neįmanomas, o, norint būti tiksliai, būtina įsigilinti į pačią minties prasmę. Bet tam reikalinga ne tik filologo, bet ir antikos istoriko kompetencija.

Knygoje yra ir daugiau nedidelių vertimo klaidų bei netikslumų, kurių dalį nurodysime. 201-ajame puslapyje randame tokį P. Schmitt Pantel minties fragmentą: „To meto polio bendruomenė skyla ne pagal parlamentinės tvarkos, o pagal tiesioginės demokratijos dėsnius <...>.“ Kas yra parlamentinė tvarka, nelabai aišku, bet užtat visiškai aišku, kas yra parlamentinė santvarka. Būtent ši terminą („regime parlementaire“) ir vartoja istorikė. Prancūziškame tekste nėra žodžio „dėsniai“, nes istorikai ne marksistai jo nevartoja.

235-ajame puslapyje rašoma, kad Akropolio ansambliui atstatyti buvo panaudotas ir „Laurėjo kasyklų auksas“. Bet Laurėjo kasyklose Atikoje vergai kasė sidabrą, o ne auksą. Atitinkamame prancūziškame tekste metalas neįvardytas, tik pasakyta, kad pavartota vienos Laurėjo kasyklos produkcija („<...> le produit d’une mine du Laurion <...>“ (236 p.).

Perskaitę vadovėlio 260-ąjį puslapį, „sužinome“, kad Atėnų mieste-valstybėje V a. pr. Kr. gyveno 30 000 gyventojų, nors mokslinėje literatūroje paprastai nurodomas šio polio gyventojų skaičius tuo metu svyruoja nuo 300 iki 400 tūkstančių. Iš jų apie 10 proc. buvo piliečiai. Tad iš kur atsirado toks mažas gyventojų skaičius? Viskas labai paprasta. Prancūziškas žodis „citoyens“ (piliečiai) į lietuvių kalbą išverstas kaip „gyventojai“ (pranz. „habitants“).

290-ajame puslapyje rašoma apie Spartos pinigus, minimos „geležinės monetos“. Tačiau šioje vietoje nagrinėjama IV a. pr. Kr graikų istorija, o tuomet spartiečiai jokių monetų neturėjo, jų pinigai buvo geležiniai iešmai. Tik III a. pr. Kr., jau helenizmo laikotarpiu, Sparta pradėjo kaldinti ne geležines, bet sidabrinės monetas. Tad C. Orrieux žodžius „monnaie de fer“ reikėjo išversti „geležinė valiuta“ ar „geležiniai pinigai“, o ne geležinės monetos.

Knygos gale pateiktame senovės graikų sąvokų žodynyje sąvoka „medai“ lietuviškai paaiškinta taip: „medai – persai“. Vadinasi, persai yra medai arba atvirksčiai. Tačiau

persai ir medai buvo dvi skirtingos, nors etniškai ir labai artimos iranėnų tautos. Prancūziškame tekste parašyta kitaip: „qui a trait aux Medes, autre nom des Perses“ (p. 496). Manau, kad lietuviškas atitikmuo galėtų būti maždaug toks: „Medai yra kitas persų vardas.“ Tuomet tampa aišku, kad dėl tam tikrų priežasčių graikai persus vadino medais, nors, kaip žinoma istorikams, persai nebuvo medai.

Perskaičius C. Orrieux ir P. Schmitt Pantel *Senovės graikų istorijos* vadovėlį lietuviškai, tenka atsidusti, prisiminti ir šiek tiek perfrazuoti gerai žinomą posakį: „Neklysta tik tas, kas nedirba.“ Visgi gaila, kad klaidų ir netikslumų išvengti nepavyko. Žinoma, galima pasiguosti tuo, kad tokios didelės apimties darbe, kuriame esama ir gana sudėtingo istorinio teksto, istorijos klaidų ir netikslumų santykinai nėra daug ir jie neturėtų daryti esminės įtakos antikinės Graikijos istorijos suvokimui. Tad skaitytojams telieka palinkėti būti atidiems, studijų ar kitais tikslais skaitant poligrafiškai puikiai išleistą leidinį.